

Тетяна Мілова,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1480-6772>

Катерина Трошкіна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного
університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1795-7234>

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

У статті аналізується практика Конституційного Суду України щодо захисту прав людини, окреслюються основні тенденції його правових позицій та оцінюється їхній вплив на національну правову систему.

Дослідження свідчить, що особливого значення набуває механізм конституційної скарги, який надає громадянам можливість безпосередньо звертатися до Конституційного Суду України у разі порушення їхніх прав. Водночас науковці зазначають, що цей механізм має як переваги, так і недоліки: з одного боку, він розширює можливості судового захисту, з іншого - його ефективність обмежується складною процедурою та вузьким переліком підстав для подання скарг.

У статті також розглядається питання співвідношення національних конституційних стандартів із міжнародними нормами прав людини. Аналіз судової практики свідчить про врахування Конституційним Судом України практики Європейського суду з прав людини, що сприяє гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами. Зокрема, у справі «Гочев проти Болгарії» ЄСПЛ встановив, що обмеження прав повинно відповідати принципам законності, легітимності мети та пропорційності, і ці критерії активно використовуються Конституційним Судом України у власній практиці. Окрему увагу приділено питанням обмеження прав людини в умовах воєнного стану.

Автори прийшли до висновку, що Конституційний Суд України є ключовим органом у системі захисту прав людини. Його рішення визначають правові стандарти та формують національну правозахисну практику. Інститут конституційної скарги став важливим механізмом захисту прав громадян, проте потребує подальшого вдосконалення. Сьогоднішній воєнний стан вимагає особливого балансу між правами людини та національною безпекою. Конституційний Суд України наголошує на необхідності дотримання принципу пропорційності при запровадженні обмежень.

Ключові слова: Конституційний Суд України, захист прав людини, конституційна скарга, забезпечувальний наказ, Європейський суд з прав людини, воєнний стан, обмеження прав, національна безпека.

Milova T., Troshkina K.

Protection of human rights through the prism of the practice of the Constitutional Court of Ukraine

The article analyzes the practice of the Constitutional Court of Ukraine in the protection of human rights, outlines the main trends of its legal positions and assesses their impact on the national legal system.

The study shows that the constitutional complaint mechanism is of particular importance, which gave citizens the opportunity to directly address the Constitutional Court of Ukraine in the event of a violation of their rights. At the same time, scientists note that this mechanism has both advantages and disadvantages: on the one hand, it expands the possibilities of judicial protection, on the other hand, its effectiveness is limited by a complex procedure and a narrow list of grounds for filing complaints.

The article also considers the issue of the correlation of national constitutional standards with international human rights norms. An analysis of judicial practice shows that the Constitutional Court of Ukraine takes into account

the decisions of the European Court of Human Rights, which contribute to the harmonization of Ukrainian legislation with international standards. In particular, in the case of Gochev v. Bulgaria, the ECHR established that the restriction of rights must comply with the principles of legality, legitimacy of purpose and proportionality, and these criteria are actively used by the Constitutional Court of Ukraine in its own practice. Special attention is paid to the issues of human rights restrictions under martial law.

The authors concluded that the Constitutional Court of Ukraine is a key body in the system of human rights protection. Its decisions determine legal standards and shape national human rights practice. The institution of constitutional complaint has become an important mechanism for protecting citizens' rights, but it needs further improvement. Today, martial law requires a special balance between human rights and national security. The Constitutional Court of Ukraine emphasizes the need to observe the principle of proportionality when introducing restrictions.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine, protection of human rights, constitutional complaint, protective order, European Court of Human Rights, martial law, restriction of rights, national security.

Постановка проблеми. Захист прав людини є фундаментальним завданням будь-якої демократичної правової держави. Вагому роль у забезпеченні дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина відіграє Конституційний Суд України (далі – КСУ). Його рішення не лише визначають межі державного втручання у сферу прав людини, а й формують правозастосовну практику, сприяючи гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами.

У сучасних умовах особливого значення набуває аналіз практики КСУ щодо захисту прав людини, адже його рішення формують національну правову систему, встановлюють конституційні стандарти і слугують орієнтиром для судів загальної юрисдикції. Водночас ефективність конституційного судочинства значною мірою залежить від його здатності адаптуватися до нових викликів та забезпечувати баланс між державними інтересами та правами людини.

Дослідження практики КСУ дозволяє виявити ключові тенденції в сфері захисту прав людини, оцінити ефективність його рішень та визначити напрями подальшого розвитку конституційного судочинства в Україні. Особливу увагу слід приділити аналізу конкретних рішень КСУ, що вплинули на правозастосовну практику, а також зіставленню національного конституційного контролю з міжнародними стандартами захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість інституту конституційного захисту прав людини відображені у працях багатьох українських науковців, зокрема, таких як Ю. Барабаш, Г. Берченко, О. Білоскурська, А. Головін, М. Гультай, О. Кузуб, С. Ківалов, Т. Подорожна та інші.

Метою статті є дослідження практики КСУ щодо захисту прав людини, визначення ключових тенденцій його правових позицій та аналіз їхнього впливу на правову систему держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. КСУ є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який забезпечує відповідність законодавства Конституції та захист конституційних прав і свобод громадян. Виконуючи свої повноваження, КСУ розглядає справи щодо конституційності законів та інших правових актів, а також надає офіційне тлумачення Конституції. Впровадження інституту конституційної скарги в Україні стало значним кроком у напрямку посилення захисту прав людини. Цей механізм дозволяє громадянам безпосередньо звертатися до КСУ у випадку, якщо вони вважають, що застосований у остаточному судовому рішенні закон порушує їхні конституційні права і не відповідає положенням Конституції.

На думку С. Ківалова, КСУ відіграє ключову роль у механізмі захисту прав і свобод людини, здійснюючи цю функцію через виконання своїх повноважень. Автор підкреслює, що запровадження конституційної скарги розширює можливості громадян щодо захисту своїх прав [2].

У свою чергу, Т. Подорожна та О. Білоскурська аналізують переваги та недоліки моделі конституційної скарги, прийнятої в Україні. Серед переваг вони відзначають можливість прямого звернення громадян до КСУ та підвищення рівня захисту прав людини. Серед недоліків – обмежений перелік підстав для подання скарги та складність процедурних вимог [15].

Важливою складовою механізму конституційної скарги став інститут тимчасової заборони вчиняти певні дії шляхом видання забезпечувального наказу. Підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення. І, хоча, подібна практика має бути досить виваженою для дотримання балансу між діяльністю органу конституційної юрисдикції та судовою системою України, проте в контексті посилення захисту прав і свобод людини і громадянина це важливий правовий інструмент [3].

Рішення КСУ є основою для формування національної правозахисної практики. Саме через механізм конституційної скарги громадяни отримали можливість безпосередньо звертатися до КСУ у випадках, коли норми закону не відповідають положенням Конституції і тим самим порушують конституційні права. Аналіз цих рішень дозволяє оцінити, наскільки ефективним є механізм конституційного контролю в Україні, а також, яким чином забезпечується дотримання фундаментальних прав і свобод у правозастосовній практиці.

У своїх рішеннях КСУ неодноразово наголошував на принципах верховенства права, пропорційності та справедливості при розгляді спорів, пов'язаних із захистом прав людини. Класифікація таких рішень за категорійністю дозволяє систематизувати підходи КСУ та визначити тенденції у його правозахисній діяльності. Вивчення практики розгляду конституційних скарг сприяє не лише розвитку доктрини конституційного права, а й удосконаленню правової системи загалом.

У Рішенні від 29 жовтня 2024 року № 1-р/2024 КСУ підкреслив, що держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією [13]. Так, рішення щодо захисту прав людини можна поділити на кілька ключових груп:

1. Рішення щодо соціально-економічних прав.

- Рішення від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009 – Суд визнав неконституційним обмеження пенсій для працюючих пенсіонерів, підтвердивши принцип соціальної справедливості [5].

- Рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 – Конституційний Суд визнав неконституційним положення щодо звуження соціальних гарантій для осіб, постраждалих від Чорнобильської катастрофи [11].

2. Рішення щодо права на справедливий суд.

- Рішення від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011 – Суд наголосив на необхідності забезпечення апеляційного та касаційного перегляду судових рішень як складової права на справедливий суд [6].

- Рішення від 13 червня 2019 року № 5-р/2019 – Визнано неконституційним положення Кримінального процесуального кодексу України, яке унеможлиблювало перегляд справ за нововиявленими обставинами [7].

3. Рішення щодо рівності та заборони дискримінації.

- Рішення від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 – Конституційний Суд підкреслив, що будь-яке обмеження прав людини має бути обґрунтованим і відповідати критерію пропорційності [10].

- Рішення від 16 липня 2019 року № 10-р/2019 – Суд визнав неконституційними положення закону, які встановлювали дискримінаційні умови для отримання соціальних виплат певними категоріями осіб [9].

4. Рішення щодо обмеження прав під час воєнного стану.

- Рішення від 13 вересня 2023 року № 7-р/2023 – Суд визнав конституційними деякі обмеження прав військовозобов'язаних, проте наголосив, що такі обмеження не повинні бути свавільними [8].

Таким чином, класифікація рішень КСУ дозволяє зрозуміти позицію за різними напрямками правозахисної діяльності. КСУ неодноразово ставав на захист соціальних прав громадян, забезпечував реалізацію принципу рівності, а також гарантував право на справедливий судовий розгляд. Разом із тим, практика розгляду конституційних скарг свідчить про необхідність подальшого вдосконалення механізмів захисту прав людини, зокрема щодо забезпечення виконання рішень органу конституційної юрисдикції.

Звичайно, варто звернути увагу на роль КСУ щодо захисту прав людини в умовах воєнного стану. Наприклад, рішення КСУ від 13 вересня 2023 року № 7-р/2023 стосувалося обмежень прав військовозобов'язаних. У цьому рішенні КСУ аналізує відповідність національного законодавства міжнародним зобов'язанням України, зокрема практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Практика ЄСПЛ впливає на рішення КСУ, оскільки Суд враховує прецеденти ЄСПЛ при тлумаченні та застосуванні норм Конституції України, забезпечуючи баланс між правами людини та інтересами національної безпеки.

Українські науковці також досліджують питання балансу між правами людини та національною безпекою. Зокрема, зауважують, що безпека і права людини пов'язані між собою та є наріжним каменем комплексної безпеки ОБСЄ. Генрік Вілладсен підкреслює, що конституційні цінності в Україні перебувають під загрозою, що вимагає особливої уваги до балансу між правами людини та національною безпекою [14].

Крім того, щодо конституційних механізмів запобігання порушенням прав людини під час воєнного стану, науковці зазначають, що Конституція України передбачає можливість обмеження деяких прав

і свобод в умовах воєнного стану, але такі обмеження повинні бути чітко визначені законом і відповідати принципу пропорційності [16, с. 206].

Так, у Рішенні від 01.06.2016 № 2-рп/2016 КСУ наголосив, що «серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо» [4].

Водночас обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. При цьому, Рішення КСУ від 28.08.2020 № 10-р/2020 вказує, що установлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України [12].

У рішенні, ухваленому 26 листопада 2009 року у справі «Gochev проти Болгарії» (заява № 34383/03), Європейський суд з прав людини сформулював ключові критерії, яким повинні відповідати обмеження свободи пересування. Зокрема, такі обмеження мають одночасно відповідати трьом вимогам: бути передбаченими законодавством; переслідувати легітимну мету, визначену в частині третій статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції; дотримуватися принципу пропорційності, тобто забезпечувати баланс між захистом прав людини та суспільними інтересами [1].

Таким чином, КСУ, враховуючи практику ЄСПЛ прагне забезпечити баланс між захистом прав людини та інтересами національної безпеки, особливо в умовах воєнного стану.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, варто зауважити, що КСУ є ключовим органом у системі захисту прав людини. Його рішення визначають правові стандарти та формують національну правозахисну практику. Інститут конституційної скарги став важливим механізмом захисту прав громадян, проте потребує подальшого вдосконалення. Сьогодні воєнний стан вимагає особливого балансу між правами людини та національною безпекою. КСУ наголошує на необхідності дотримання принципу пропорційності при запровадженні обмежень. Визначаючи різні підходи при прийнятті рішень КСУ орієнтується на міжнародні правові стандарти та практику Європейського суду з прав людини. Таким чином, КСУ відіграє ключову роль у захисті прав і свобод людини і громадянина, забезпечуючи баланс між правами особи та інтересами держави навіть у складних умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Гочев проти Болгарії» (заява № 34383/03) від 26.11.2009. *Інформаційний бюлетень суду з прецедентної практики Європейського суду*. 2009. № 124. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-200176> (дата звернення: 08.01.2025).
2. Ківалов С. В. Захист Конституційним Судом України прав та свобод людини і громадянина: можливості та проблеми. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 2011. № 61. С. 7–16.
3. Мілова Т.М. Юридична природа забезпечувального наказу Конституційного Суду України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. Випуск 9. С. 19–24.
4. Конституційний Суд України. Рішення від 01.06.2016 № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
5. Конституційний Суд України. Рішення від 07.10.2009 № 25-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
6. Конституційний Суд України. Рішення від 11.03.2011 № 2-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-11#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
7. Конституційний Суд України. Рішення від 13.06.2019 № 5-рп/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
8. Конституційний Суд України. Рішення від 13.09.2023 № 7-рп(I)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-23#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
9. Конституційний Суд України. Рішення від 16.07.2019 № 10-рп/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
10. Конституційний Суд України. Рішення від 23.12.2022 № 3-рп/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#> (дата звернення: 07.01.2025).

11. Конституційний Суд України. Рішення від 25.01.2012 № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
12. Конституційний Суд України. Рішення від 28.08.2020 № 10-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
13. Конституційний Суд України. Рішення від 29.10.2024 № 1-п/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#Text> (дата звернення: 07.01.2025).
14. Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції. Конституційний Суд України. 2023. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/prava-lyudyny-i-nacionalna-bezpeka-rol-organu-konstytucijnoyi-yurysdykciyi-mizhnarodna-1> (дата звернення: 07.01.2025).
15. Подорожна Т. С., Білоскурська О. В. Конституційна скарга як форма судового захисту прав людини в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 1 (41). С. 97–101.
16. Судовий захист політичних та громадянських прав і свобод у довоєнний, воєнний і післявоєнний час: збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Острог, 4–5 липня 2024 року). Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. 382 с.

References

1. Rishennia u spravi «Hochev proty Bolharii». (2009, November 26). [Case of Gochev v. Bulgaria (Application No. 34383/03)]. *Yevropeyskyi sud z prav liudyny. Informatsiyni biuleten sudu z pretsedentnoi praktyky Yevropeiskoho sudu - European Court of Human Rights. Official Bulletin of the Court's Case-Law*, 124. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-200176> [in Ukrainian].
2. Kivalov, S. V. (2011). Zakhyst Konstytutsiinym Sudom Ukrainy prav ta svobod liudyny i hromadianyna: mozhlyvosti ta problemy [Protection of human rights and freedoms by the Constitutional Court of Ukraine: Possibilities and challenges]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Current Problems of the State and Law*, 61, 7–16 [in Ukrainian].
3. Milova, T. M. (2021). Yurydychna pryroda zabezpechuval'noho nakazu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. [Legal nature of the security order of the Constitutional Court of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo - Scientific notes. Series: Law*, 9, 19–24 [in Ukrainian].
4. Rishennia vid 01.06.2016 № 2-rp/2016. (2016, June 1) [Decision No. 2-rp/2016]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> [in Ukrainian].
5. Rishennia vid 07.10.2009 № 25-rp/2009. (2009, October 7) [Decision No. 25-rp/2009]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09#Text> [in Ukrainian].
6. Rishennia vid 11.03.2011 № 2-rp/2011. (2011, March 11) [Decision No. 2-rp/2011]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-11#Text> [in Ukrainian].
7. Rishennia vid 13.06.2019 № 5-r/2019. (2019, June 13) [Decision No. 5-r/2019]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text> [in Ukrainian].
8. Rishennia vid 13.09.2023 № 7-r(I)/2023. (2023, September 13). [Decision No. 7-r(I)/2023]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-23#Text> [in Ukrainian].
9. Rishennia vid 16.07.2019 № 10-r/2019. (2019, July 16). [Decision No. 10-r/2019]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#Text> [in Ukrainian].
10. Rishennia vid 23.12.2022 № 3-r/2022. (2022, December 23) [Decision No. 3-r/2022]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text> [in Ukrainian].
11. Rishennia vid 25.01.2012 № 3-rp/2012. (2012, January 25). [Decision No. 3-rp/2012]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> [in Ukrainian].

12. Rishennia vid 28.08.2020 № 10-р/2020. (2020, August 28). [Decision No. 10-р/2020]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text> [in Ukrainian].
13. Rishennia vid 29.10.2024 № 1-р/2024. (2024, October 29). [Decision No. 1-р/2024]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#Text> [in Ukrainian].
14. Prava liudyny i natsionalna bezpeka: rol orhanu konstytutsiinoi yurysdyktsii. (2023) [Human rights and national security: The role of the body of constitutional jurisdiction]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine*. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/novyna/prava-lyudyny-i-nacionalna-bezpeka-rol-organu-konstytutsiynoyi-yurysdyktsii-mizhnarodna-1> [in Ukrainian].
15. Podorozhna, T. S. & Biloskurska, O. V. (2019). Konstytutsiina skarha yak forma sudovoho zakhystu prav liudyny v Ukraini [Constitutional complaint as a form of judicial protection of human rights in Ukraine]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo - Bulletin of NTUU «KPI». Political Science. Sociology. Law, 1(41)*, 97–101 [in Ukrainian].
16. Sudovi zakhyst politychnykh ta hromadianskykh prav i svobod u dovoiennyi, voiennyi i pisliavoiennnyi chas: zbirnyk tez dopovidei [Judicial protection of political and civil rights and freedoms in pre-war, wartime, and post-war periods: Collection of abstracts] (2024, July 4–5). *VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia «Administratyvna yustytisia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» (m. Ostroh, 4–5 lyupnia 2024 roku) - VII International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine: Problems of Theory and Practice»*. Kyiv: «VAITE» Publishing [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2025